

Különös szépségű kristálydarabok*

1994. márciusában a párizsi FNAC-Étoile különterme zsúfolásig megtelt irodalmi eseményre éhes Proust-rajongókkal. Ekkor jelent meg Julia Kristeva könyve *Az eltűnt idő nyomában szerzőjéről*, középpontjában az érzéki és érzékelhető idővel. Bevezetőjében Bernard Sichére, Julia Kristeva beszélgető partnere a kristevai út második nagy csúcscsaként értékelte a Proust-monográfiát. Az első csúcs a 70-es évek összegzése volt, a *La révolution du langage poétique* (A költői nyelv forradalma, 1974) című tanulmánykötet, amelyben a szerző azon elméleti írásai láttak napvilágot, amelyek a kristevai gondolatmenet még ma is érvényes magját képezik, de már kijelölik a későbbi írások problémafelvetéseinek irányát is. Azt hiszem, e tekintetben csak dicsérni lehet Kristeva állhatatosságát, aki mindmáig hűséges maradt a 60-as és a 70-es évek teoretikus írásaihoz, ugyanakkor gyakorló pszichoanalitikusi tapasztalatainak köszönhetően sok tekintetben finomította hajdani álláspontját. Az eltelt húsz év jelentős állomása volt 1980-ban a *Pouvoirs de l'horreur* (A borzalom hatalma) megjelenése, amelyben Kristeva arra tesz kísérletet, hogy az abjekciónak nevezett határ-tapasztalat fogalmát definiálja Céline, Proust és más írók szövegei nyomán. Az 1983-as *Histoires d'amour* (Szeretet-történetek) abból a kijelentésből indul ki, hogy minden emberi kapcsolat alapja a folyamatos

---

* Beszélgetés Julia Kristeva *Le temps sensible. Proust et l'expérience littéraire* (Az érzékelhető idő. Proust és az irodalmi tapasztalat. Gallimard, 1994.) című könyvének születéséről.

transzfer, átvitel. Tulajdonképpen a benne rejlő szeretet-, illetve szerelemélmény az, ami az emberiség történetéből szerelmi történetek sorát hozza létre. Kristeva a transzfer-történet legfontosabb pillanatait tekinti át, a görögöktől napjaink földönkívüli (Extra Terrestre) szerelmi vágyáig. Erósról ír, Nárciszról, majd a mitológia területét maga mögött hagyva Don Juanról, Romeórol és Juliáról, Máriáról, az anyai szeretet prototípusáról, és a trubadúr szerelemről, Stendhalról és Baudelaire-ről. Ír: folyton ró-lunk. 1987-ben a depresszióról és a melankóliáról jelentet meg könyvet *Soleil noir* (Fekete Nap) címmel. Ebben a könyvében összegzi a pszichoanalízis depressziót gyógyító tapasztalatait. A női depresszió alakváltozatainak bemutatása után Nerval, Dosztojevszkij és Marguerite Duras életművein belül elemzi a fájdalom és szenvedés metaforáit. Hűsége mindemellett töretlen. Erről tanúskodik a Proust-könyv, hiszen belőle nem csupán a *La révolution du langage poétique* alapélménye, a nyelvi jelbe vetett hit megrendülése, de a szubjektivitás jelének, illetve struktúrájának megingása is kiolvasható. Arról van szó, amit Kristeva a phéno- és a geno-szöveg, illetőleg a szemiotikai és a szimbolikus fogalom párral definiál. Ezek mellett a pszichoanalízis tapasztalata az a többlet, amely lehetővé tette mostani, egészen új nézőpontú, minden mozzanatában megdöbbentő kötetének a megszületését. Hiszen Proust irodalmi kalandja nem más, mint az írás tapasztalata, amely a gyakorló analitikus szemében nagyon közel áll, mondhatni azonos az analízis tapasztalatával. E kaland feltérképezése jó alkalmat nyújt Kristeva számára, hogy hosszasan elidőzzön a végtelen prousti mondatok mellett. Ugyanakkor nem veszíti szem elől Proustnak azt a gondolatát sem, amely szerint „minden olvasónak először önmaga olvasójának kell lennie”.

Íme néhány részlet a Bernard Sichère-rel folytatott beszélgetésből, a helyszínen készített felvétel alapján – mely tudomásom szerint még sehol (francia nyelven sem) láttott napvilágot. Nem igazán fordítás, noha igyekeztem ragaszkodni a kristevai szavakhoz és kifejezés módhoz; az élőbeszéd redundanciáját és szokásos sutaságait azonban a könyv olvasásának tapasztalataira támaszkodva megpróbáltam kiküszöbölni.

„Proust olvasása könnyű kis kalandnak tetszik Proust el-, illetve megolvasásához képest. A metaforák szépsége, a mondatok és karakterek hömpölygése mindenkit magával ragad, de az elolvasás, jobban mondva a megolvasás mégiscsak valami más: megértést, interpretációt feltételez. E két pillanat között akár évek is eltelhetnek. Az öntanulás kemény éveit, a két pillanat között feszülő mély árkot nem könnyű átlépni, átugrani. Segítségre szorultam én is. Az egyik támaszom Bernard Brun, a Proust-kéziratok egyik specialistája volt. Vele tanultam meg igazán Proustot olvasni. Ő avatott be Proust kézírataiba. Ekkor vált világossá, mennyire más a születőben lévő, a még változó szöveget olvasni, s mennyire tanulságos két szövegváltozat közé bepillantani. A másik könnyebbséget az analízisben való jártasságom jelentette. A tudattalan ugyanis, Lacan óta tudjuk, úgy strukturálódik, mint a nyelv. Ugyanakkor azt is látni kell, hogy a tudattalan nagyon érzékeny. Nagyon meglepett például, hogy a betegeimnek mekkora nehézséget okoz érzéseik, érzeteik kifejezése. Azaz, mennyire nehéz a nyelvre hagyatkozni, s annak csábító, ugyanakkor leegyszerűsítő kerülő útja segítségével kimondani azt, amit érzünk. Úgy gondolom, hogy az emberi lény leginkább érző lény a maga nagy titokzatosságában. Nála tudniillik az érzékelés tagadhatatlanul központi szerepet játszik. Gondoljunk csak a madeleine-re, az ízekre, a csilingelő csemettyűre... Az érzetek, akár vizuálisak, akár auditívek, akár az ízleléssel vannak összefüggésben, *Az eltűnt idő* szövegét képezik. Az érzékelés mellett a szerintem legjellegzetesebb prousti problematika a karakterek kérdése. Sokan olvasták Proustot, mégsem egészen biztos, hogy

képesek lennének összerakni, megragadni *Az eltűnt idő* karaktereit, de még szereplőit sem. Pedig Proust pontosan a karaktereken keresztül próbálta megérinteni az időt. Az időt, mint belső kategóriát és az időt, mint korszakot. Ne feledjük: Proust fantasztikus karakterszobrász. Nemcsak az érzetek fantasztikus szobrása, de plasztikus jellem-szobrász is. Szereplői nem balzaci értelemben ugyan, de klasszikus szereplők. Két pólus között mozognak. Egyrészt La Bruyère karaktereire emlékeztetnek, másrészt a *laterna magica* kivetített figuráira. A kis Marcel ezeknek a falra kivetülő figuráknak a történeteiben helyezkedik el. Vagy méginkább: ezekbe a figurákba írja be magát. De ahogyan a *laterna magica* forog és egy új figura lép színre, úgy kényszerül arra, hogy újabb és újabb történetet találjon ki. A folyamatosság azonban csak látszólagos. Mondhatni Marcel a modern televíziózó, aki a húszféle csatorna húszféle műsorának kapcsolgatásával hoz létre egyetlen műsort. Ezek a szereplők karakterek, de jellemük-ből hiányzik La Bruyère karaktereinek megnyugtató és biztosító önazonossága. Proust karaktere ugyanis nem egy gondosan egyszínűre mázolt massa, hanem színes ecsetvonások, benyomások, impressziók rajzolata. Árnyékok. Létük a fény létének, illetve nem létének függvénye. Amikor a villany kialszik, ők összeomlanak. Eltűnnek, szét-szóródnak, disszeminálnak, mégpedig a prousti *dictio*-ban... A jellemek beszédmódkká szelídülnek, grófok és grófnők, hercegek és hercegnők, homoszexuálisok és heteroszexuálisok beszédévé." [...]

„A szexualitás *Az eltűnt idő* egyik legizgalmasabb kérdését veti fel. Azt, hogy miként volt képes Proust ilyen megdöbbentő pontossággal, valódi átéléssel analizálni szexuális helyzeteket, szexuális viselkedéseket, mind a női, mind a férfi homoszexualitás tekintetében. *Az eltűnt időt* a szexualitás röntgenfelvételének kell tekintenünk. Marcel Proust az első igazán nagy író, aki ilyen precizitással írta le a homoszexualitás két nagy kategóriáját, a női, illetve a férfi homoszexualitást, anélkül, hogy azokat összekeverte volna. Általában úgy tartják – s ez volt Gide, Cocteau és a *Nouvelle Revue Française* álláspontja is –, hogy Proust szégyellte, s nagyon negatívan viszonyult saját szexualitásához. *A Szodoma és Gomorra* elején olvashatjuk a homoszexualitás prousti osztályozását. E szerint van olyan homoszexuális, aki a férfiakat szereti, van olyan, akinek csak homoszexuális lokalizációja van. Ez azt jelenti, hogy a heteroszexuális ember lehet időnként homoszexuális, időnként nem az, annak függvényében, hogy ez a lokalizáció előjön-e. Van transzvesztita, s végül megtalálható a homoszexualitás palettáján egy különös típus is, talán tényleg a legkülönösebb: a magányos homoszexuális. Ennek a kifinomult lénynek végsősoron egyetlen szexuális kommunikáció sem felel meg. Proust példája Charlus, de joggal gondolhatunk magára a narrátorra is. Proust ezen túl – történeti alapon – különbséget tesz a társadalom által természetesen elfogadott görög homoszexualitás és az ún. bibliai homoszexualitás között. Ez utóbbi a homoszexualitást bűnnek, a társadalmi normák áthágásának, isteni átoknak, szégyenfoltnak tartja. A meglepő tulajdonképpen az, hogy az előzőekben felidézett, történeti jelentésekkel megterhelt homoszexualitás Proust számára az üdvözülés egyetlen lehetséges formája. Regényében is a homoszexuális mondja ki a mások által nem látott igazságokat. Tehát a margón-kívülre-szoruló pozíciója az az egyetlen lehetséges hely, ahonnan egy homogen csoportról igazságot mondhatunk ki. Itt válik világossá, hogyan asszimilálja a homoszexualitásból következő marginalitást a zsidó marginalitással. De a zsidó származású, homoszexuális Proust nem tagja sem homoszexuális, sem zsidó csoportosulásnak. Valójában ez a prousti üzenet. Vagyis: csak egyedüli igazság létezik, s ez nem a homoszexuálisok csoportjában, de nem is a zsidók csoportjában van. Sem az Igazság, sem

a Szépség nem csoporttermék. A kérdés tehát már nem a hamleti 'lenni vagy nem lenni' hanem az, hogy '*benne lenni vagy nem benne lenni*'. Proust válasza természetesen ez utóbbi, hiszen számára minden kláneffektus, minden csordaszellem elviselhetetlen volt." [...]

„Albertine-t a prousti kritika nagyon gyakran Albert-nak véli. Úgy gondolják, hogy a névvel való játékkal Proust titkolni akarta homoszexualitását. Érdekes és elgondolkodtató ugyanakkor, hogy pszicho-analitikai értelemben Albertine karakterében semmiféle maszkulin nincs. Olyannyira nincs, hogy Proust éppen az ő személyiségén keresztül formálja meg a női homoszexualitás teljes képét. Mindezt olyan csodálatosan hihetően, olyan helytálló módon teszi, mintha ő maga leszbikus lenne. A női homoszexualitás bizonyos ponton igencsak meghatározó Proust személyiségében. Számára a női homoszexualitás áttetszőségénél, megragadhatatlanságánál fogva természetes dolog. Maga Proust mondja, hogy nincs női individuáció, hiszen minden nő személyiségének fejlődési útja egyik nőről a másikra helyeződik át, s ennek a folyamatnak nincs vége. Proust Albertine-hoz fűződő nyilvánvaló cinkossága leginkább arra enged következtetni, hogy ő maga is része lett a szavakon kívüli, a szimbolikust elkerülő dialógusnak, amely a nők közötti kommunikáció oly jól ismert dramaturgiája szerint nézések és érintések izgató játékává alakul. S ha már Proust kapcsán szexusról beszélünk, akkor Proustról, a leszbikusról kell beszélni. Mégis azt mondhatjuk, hogy Proust éppen a női homoszexualitásra jellemző nem-identitással, illetőleg magával az identitás hiányával azonosulva jut el saját nemi nem-identitásához, transzszexualitásához, azaz szexuális rögzülésének meghaladásához. Ennek az útnak a végén ugyanis a szexualitás minden formájának meghaladásával az írás áll. Gyakran merül fel a kérdés, mi is valójában az analízis vége. Lacan szerint saját nemünk megválasztásának pillanata. Ha az emberre jellemző *endémikus* homoszexualitásról beszélünk, az analízis vége az a pillanat, amikor elhatározom, hogy férfi leszek, vagy nő. Ez egy lehetséges megoldás, de van egy másik is. E szerint az analízis végén egyetlen nemet sem választunk magunknak. Nem tudatlanságból, még csak nem is gátlásosságból, hanem azért, mert a szexuális identifikáció a klán rendjébe íródik, amit Proust a 'bennelevéssel' leplez le. Mi marad ezek után? A diszkurzus polifóniája. Ez az, amit az analitikus Proust hall. Ekkor mindenféle szexuális identifikációra képes. De szexuson kívül." [...]

„Madame Verdurin, a kispolgárság tipikus alakja, vallásalapító. Három laikus vallás megszemélyesítője, az antiklerikalizmus, a szexualitás és a művészet vallásáé. Ez a három vallás tulajdonképpen egy: mindhárom fétis, helyettesítő. Az antiklerikalizmus mögött meghúzódó 'vallásból' nő ki a szexualitásban való hit. Eszerint az élet értelme a szexualitás. Az, hogy szeretünk. Életünk története azonos szerelmeink történetével. Ezt a hitet az az igencsak francia illúzió táplálja, amely egészen a szürrealizmusig uralja a francia irodalmat. Még hogy a férfi és a nő életének értelme az őrült szerelem, micsoda ötlet... Proust, a megtestesült szatíra, a kispolgári normák megcsúfolója egyáltalán nem hisz ebben. De Madame Verdurinek ma is vannak. Ők azok, akik úgy gondolják, hogy a művészek érzelmi életének ismerete elvezet a művészet uralásához, a művészet vallásához. A művészet ilyenén fetisizálása távol áll Prousttól. Mauriac írja, hogy Proust egész életét, egész testét az irodalomnak szentelte. Mintha haldoklása saját testének az irodalmi szövegbe való átültetése, áttöltése lenne. Hiszen az igazi élet semmit nem ér az írásban megtalált idő életéhez képest. Ennek a prousti magatartásnak semmi köze nincs ahhoz, amit Madame Verdurin kapcsán a művészet fetisizmusának neveztem." [...]

„Proust számára az írás átlényegülés. Könyvemben ennek a gondolatnak azaz az írást a léthez kötő elgondolásnak a megvilágítását a létről kérdező két filozófus, Hegel és Heidegger bemutatásával kezdem. A léttapasztalat dinamikájában ők mind a ketten két pillanatot különítettek el. Az első a megvillanás, az elővillanás, a megjelenés pillanata (Erlebnis, expérience sensorielle), amikor az Igazság, a Szépség, az Istenség, a galagonyabokor, vagy a madeleine megjelenik számomra. Ez az a megfoghatatlan, érthetetlen és kimondhatatlan pillanat, amikor a tárgy előtűnik. De ez az előtűnő tárgy egyedül, önmagában azonnal elájulna, azonnal eltűnne. Így szükségszerű a második pillanat: a megértés pillanata (Erfahrung, expérience cognitive). A dolgok szavak által való megérintéséé, amikor elmondom, elmesélem, esetleg értelmezem, hogy mi történt velem. Minden misztikus ezt teszi. Proust tapasztalata mégsem misztikus tapasztalat. Egyrészt azért nem, mert ez a megjelenülő sohasem önmagában, hanem mindig párosan villan elő. A legismertebb a *madeleine*-darab példája, amely hol az anyához, hol a nagynénihez kapcsolódik. A jelenlétében megragadható egység kettéhasadásáról van szó, amelynek következtében a lét azonnalísága megtörik, szétszóródik. Az ontologikus analogikussá válik. Vagyis az egység szétpermeteződik, szertefoszlik. Disszeminál. Ez kezdi ki a hit egységét is. Másrészt Proust, *A megtalált időben* a tudat és a valóság között elterülő keskeny szegélyről beszél. Ez a mondat nagyon fontos számomra, ugyanis arról győző meg, hogy Proust irodalmi tapasztalata nem misztikus tapasztalat. Tudniillik a misztikus tapasztalatban egészen közel kerülünk a pszichózishoz, ahhoz az állapothoz, amikor a dolgok a szavak, illetve a szavak maguk a dolgok. A mentális és a valós között ekkor valamiféle ozmózis áll fenn. Ezzel szemben Proust arra figyelmeztet, hogy a kettőt még ha keskenyen is, de szegély választja el egymástól. A dolgok nem szavak. Azt is tudja, hogy a tapasztalat létrehozható, s azzal tölti idejét, az elveszett idő keresésének idejét, ezt az igazán hosszú időt, hogy érzeteket, tapasztalatot konstruáljon. *A megtalált időben* mondja, hogy 'a képzeletem az egyetlen örömadó szervem'. Az 1908-as feljegyzéseiben (*Carnets*), ahol már *Az eltűnt idő* foszlányai bontakoznak ki szemünk előtt, Proust azt írja, hogy nem hisz a szerelemben és a barátságban sem, mert idejét azzal tölti, hogy elmondja azokat. S amikor elmondjuk, kimondjuk, vagyis szimbolizáljuk ezeket az érzéseket, akkor törvénytörően a közönyösség, az indifferencia állapotába helyezkedünk. Mindez a szépség szavakba foglalásával van összefüggésben, azzal a kifogyhatatlan prousti hittel, hogy a szó képes a végtelennel szembenézni. Végső soron azonban az írás mint munka minden hiten túl van: ez az, amit Proust az ateizmus új formájának tart. Ilyen szép és önostorozó munka eredménye az a boldog és 'ostorozott' (flagellált) mondat, amely a regényfolyam legutolsó mondatának lassú csonkításával született. A kéziratokból tudjuk, hogy *Az eltűnt idő* és *A megtalált idő* utolsó mondata eredetileg három oldalas volt. A Pléiade-féle végső változat az eredeti mondat töredéke csupán. Az utolsó mondat gondolkodás a halálról. A haldokló ember lassanként, szisztematikusan húzta ki azokat a szavakat, azokat a részeket, amelyek valamiféle módon a halálra utaltak. A haldoklónak – hiszen ez haldoklásának lényege – el kell tüntetnie azokat a helyeket, amelyek az önnönmaga monstruózus tapasztalatára, a halálra utalnak. De miért is monstruózus ez a tapasztalat? Azért, mert együtt jár az idő felfalásával. S amikor felfaljuk, megtaláljuk, megtestesítjük az időt, akkor már nem emberek vagyunk, hanem monstrok, szörnyek, óriások. Saját szörnylétemet az alkotás folyamata előzi meg, amikor is nyelvemből, gondolataimból hosszantartó és fáradtságos, örömmel és gyötrelmekkel teli munkával apró, különös szépségű kristálydarabokat metszek ki...”